

Knud Hjortø har i en fortælling om to vismænd. Da den ene døde, stod den anden ved hans leje og sae: Nu ved du det som du hele livet har ønsket at vide, og hvis du ikke ved det, saa ved du ikke at du ikke ved det.

Det var et smukt træk hos de gamle bønder — vist nok i de fleste lande — at de tog døden som det den er, en uundgaaelig afslutning, og de kunne ønske hinanden en rolig død. Nu om dage gaar man forsigtig uden om den mulighed med stor takt, uanset om den døende er mæt af dage, som de gamle kaldte det. Den gensidige taktfuldhed er tit med til at forøge de sidste dages ensomhed, og til at forhindre at de rette sidste ord blir sagt.

Der er tit noget paradoksalt ved liv og død. En ung nyforelsket pige sae engang: Er det ikke mærkeligt; for en uge siden var jeg led og ked af livet, og hundeaangst for at dø. Nu vil jeg gerne leve og er ikke spor bange for at dø. Og hvor ofte ser man ikke at gamle mennesker, som ikke med rette kan vente sig mere af livet, klæber til det, af bar skuffelse næsten, som om de tænkte: var det det hele?

Skiftende kulturer har foretrukket ligbrænding eller bevaring af legemet saa længe som muligt, eller følt sig tiltalt af tanken om at blive til muld. Vor tid er vel nærmest paa skillevejen mellem brænding og jordfæstelse. Alle fornufts-

grunde taler for brænding, men fornuften bør ikke ha det sidste ord i alle anliggender. Mig tiltaler formuldingen, og det der gror paa gravene, mest fordi jeg holder af kirkegaarde. Anderledes tænkende har maaske ondt ved at forstaa den lyse stemning, jeg tit finder paa kirkegaarde, og derfor vil jeg slutte med at citere indledningen til et af *Christian Engelstofts* eventyr: Den Gamle Kineser. Engelstoft kendte menneskene paa godt og ondt, og han kendte smerten i sit eget altid forelskede hjerte, derfor havde hans skæve kinesiske smil en egen varme og dyb visdom. Hans eventyr, som handler om dyb forelskelse og død, begynder saadan:

Der var engang en gammel kineser som var saa vis at han hver aften naar solen sank og alle de smaa klokker paa porcelænstaarnene ringlede og ranglede, gik ud i entreen, tog sin allerstørste silkeparaply, stak i sine bedste galoscher, gik ud paa kirkegaarden og vandrede ind imellem de grønne grave. I dem laa venner og slægtninge og bekendte side om side med folk han aldeles ingen kendskab havde til, og mens han gik, nikkede han til dem og smilede og stak paraplyen ind under armen og pegede og mumlede nok saa fornøjet:

Du kan sagtens være glad, for du er død, din gamle rad. Du kan sagtens, du kan sagtens.

Spredte træk af gravmindernes historie

Johannes Tholle

Når der i det følgende skal berettes nogle spredte træk i gravmindernes historie, sker det med henblik på den nu og da opblussende diskussion om det individuelt udformede mindesmærke og den industrielle produktion af massevarer samt disse forskellige aspekters forhold til kirkegårdene. Det kan ofte være godt at kigge tilbage, og det kan aldrig skade at se helt tilbage til de fjerne tider, da alt var anderledes. Ingen har nemlig mulighed for at gøre sig helt fri af sin egen fortid, — personer eller fag, ligesålidt som folkeslag. Alt hvad vi bygger på og gør, er mere eller mindre bevidst i kontakt med noget, som tidligere generationer har

øvet, — i tradition til dette eller i brud med traditionen, — aldrig uden nogen forbindelse bagud. De biologiske love gør deres ret gældende. —

Nærværende artikel er altså ikke begravelsesernes historie og heller ikke kirkegårdenes, selvom nogle af de ældste former for gravminder kun er at finde som grave i særlige udformninger, og gravminderne af de forskellige slags, som tiden har fostret, må jo på forskellig vis afspejle tidsperioder i begravelsespladsernes udvikling. Det anførte er hovedsagelige læge betragtninger, udsprunget af arbejdet med kirkegårdene i mere end

73. Oldtidshøje
i Bodum,
Refs herred

74. Næsborg,
Stet herred.

75. Trehøje,
Hornsherred.

Alle fotos: J. Th.

76. »Elverhøj«,
Hellested,
Stevns herred.

Foto: P. Brandt.

en menneskealder og især med bidrag fra de skriftlige kilder, som kan være for hånden. Til yderligere uddybning af emnet er bl. a. brugt (og kan anbefales til mere indgående studium) sådanne værker som *Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks runeindskrifter* (1942), *Danmarks Billedhuggerkunst* (1950), de svenske *Kyrkegårdskonst* (1918) af Wadsjö og *Ambrosiani, Wadsjös Gravkonst* (1930) og *C. Wallins: Gravskick och gravtraditioner i sydöstra Skåne* (1951) samt endnu flere, som vil blive nævnt senere.

Geografisk indsnævres emnet til hovedsagelig kun at omfatte nordiske forhold, og tidsmæssigt vil de ældste perioder ganske naturligt få en mindre indgående omtale end de yngre, — af pladsmæssige årsager er endelig også tildels forbigået gravmæler i kirker og kapeller, skønt disse såvel i kunstnerisk som historisk henseende har haft overordentlig betydning. De må i hovedsagen vige for gravmælerne i det fri.

1. Stendysser og oldtidshøje.

Om gravmæler i nutidig forstand kan der ikke være tale, når vi taler om de stendysser og hellekister eller høje, der er fostret henholdsvis i vor stenalder og bronzealder. Det er selve gravene eller gravpladserne, der er gravminder over de døde, — dels de stensatte kamre eller dysser, dels de opkastede jordhøje med kamre indeni. Minder om de døde findes i og ved selve gravene, og vore arkæologer kan berette om mangt af værdi til belysning af fjerne tiders levesæt og dont, dagligliv og højtid, ja de gamle grave må overhovedet betragtes som de allervigtigste midler til at finde ind til forståelse af vore fjerne forfædres virke og tankegang. Ved gravninger har man erfaret, at højene ofte rummer begravelser, der er foretaget med århundreders mellemrum, men man rejste ikke de døde minder eller ristede dem runer. Det blev først en væsentlig senere tid, dette var forbeholdt.

Men som oldtidens grave ligger spredt i Danmarks, Sydsveriges og det norske Sørlands og andre egne, hører de til nogle af vore landes mest dyrebare fortidsminder. *Johannes V. Jensen* skrev manende om dem at

Alvorlig taler ved Alfarvej
 med Grønsvær tækket de Gamles Grave:
 Henfarne Slægter — forglem dem ej!
 I Arv de gav dig en ædel Gave.
 Henfarne Slægter
 i Landets Marv
 sig ej fornægter.
 Bevar din Arv!

Det var på tide, der råbtes vagt i gevær, for sagkyndige mener, at der siden år 1900 er sløjfet over 20,000 kæmpehøje, — og så har vi endda fået en fredningslov for dem! Kuplende sig op over slettelandet kan oldtidshøjene ofte dominere det på deres særlige og fine måde, og det er ingenlunde ved siden af, når man har sammenlignet dem med senere tiders katedraller. Der er noget imponerende, værdigt og stemningsfuldt over dem, hvad enten de nu ses som de kuplede høje eller utildækkede gravkamre. Tidligere tider har faret hårdt frem mod dem, og der sker også stadig forbrydelser imod dem, til trods for, at de er fredede, — straffen for forsyndelser er alt for lav. — Det hævdes, at vi nu kun har en tiendedel af det oprindelige antal tilbage. Også disse høje bliver her og der beskåret af pløjemænd og traktorer, der vil vinde nogle kvadratmeter agerland, eller de angribes af grusgravsfolk og andre, som af højenes sten vil hente materialer til trafikvejenes kilometre. Respekten for deres ærværdige alder og deres fortjeneste bl. a. i forskningens tjeneste er desværre ikke så udbredt, men der burde være den samme indstilling af urørlighed overfor dem, som vi kender det overfor kirkerne, noget sacralt og avmålt. De er og bliver nu cengang vore ældste gravminder, og af omfang og struktur eller form, bevoxet med græs eller lyng, er de placeret sådan at de både bogstaveligt og abstrakt må rage højere op end størsteparten af de gravminder, som vort tyvende århundrede yder sine døde. At nogle høje i senere tider er blevet forsynet med egentlige mindesten, og at mange af dem også er indgået i de kristne kirkers begravelsespladser (kirkegårdene) gør dem jo ikke ringere, men tværtimod kan dette forlene dem med en ganske særlig *aura*. De tjener i sådanne fald tydeligt som et af de vægtigste bindeled imellem en tid, der var, og en anden, som kom, samt en tredie, som vil komme: vor fremtid.

77. Raknehaugen,
 Romerike, Norge.

78. Hægebostad,
 Sørlandet, Norge.

Foto 77—78:
 Universitetets
 oldsakssamling,
 Oslo.

79. Dyssekamre,
 Blommeskoppel,
 Als.

Foto: Coloprint.

80. Bronzealder-
 grave,
 Hjørring kirkegård.

Foto: J. Th.

81. Upsala.
Geng. efter
Suecia antiqua.

82. Upsala gamle
kirke
og Odins høj.
Efter prospekt-
kort.

83. Danmarks
største runddysse,
Posekær, Mols.

Foto: P. B.

84. Gravkammer,
tingstedet,
Store Rise, Ærø.

Foto: J. Th.

Oldtidshøjene eller som de også kaldes: kæmpehøjene, er et nordisk fænomen, der dog ikke har holdt sig slavisk til landegrænser, som vi nu lægger vægt på, — de er derfor også velkendt i Nordtyskland, — og lad os tilføje, at stendyssegravenes form modsvares af typer så fjerne som i det gamle Hellas. Gravhøjenes form udadtil er den kendte runde type, i sjældnere tilfælde avlange, der i hovedsagen dækker grave fra stenalderen og bronzealderen, sjældnere er jernaldergravene af denne type. Fornylig avdækkedes i øvrigt 500 jernaldergrave på Sydfyn. Fra stenalderen kendes de store, højdækkede gravkamre, der benævnes jættestuer med forløbere i stendysser og efterfølgere i hellekister. Den mest imponerende jættestue er dobbeltanlægget Troldestuerne ved Stenstrup i Odsherred.

I Danmark findes bevarede kæmpehøje næsten alle vegne, men de er dog flere steder samlet i et større antal, — således har et sogn nær Viborg 150 bevarede høje, og 1926 noterede *H. V. Clausen*, at ved Lunde i Hanherred dannede 33 høje i virkeligheden en uhyre stor begravelsesplads (kirkegård). Thy og Odsherred er også præget stærkt af bronzealderhøjene. Vort lands mægtigste og berømteste oldtidshøje er kongehøjene ved Jelling i Jylland, hvor der dog nok kun har været begravet i den ene. Om Jellinggravene tales vi iøvrigt ved igen i afsnit 3. *Sveriges* navnkundigste oldtidshøje findes ved Upsala (se fig. 81—82), der ligesom Jellinghøjene er steder, hvor der senere er opført kristne kirker, og i Bredarör ved Kivik i Skåne findes Nordens mærkværdigste og største bronzealderrose. Jættestuer og hellekister

er i Norge bl. a. fundet i Østfold. Langs landets kyster ligger mange høje, og højt berømt er den i 1880 udgravede Kongshaugen på Gokstad i Vestfold, mens det største gravsted er Raknehaugen på Romerike (se fig. 77), og på Hun i Borge skal findes et arkæologisk udgravningsområde af enorm betydning for belysning af Norges forhistorie.

Om skadedyr på nogle af kirkegårdenes stedsegrønne

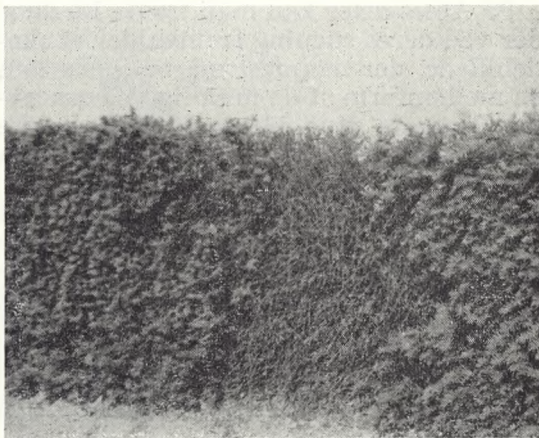
Plantepatolog, magister Mogens H. Dahl

De alvorligste skadedyr på nåletræer er bladlus, skjoldlus og spindemider.

For *bladlusenes* vedkommende er der tale om mange forskellige arter, der hovedsagelig er knyttet til nåletræer. Et stort antal er fritlevende, idet de sidder på nåle, skudspidser, grene og stamme, hvorfra de suger saft. En del af lusene er voksbeklædte og er således ret godt beskyttet. De angrebne træer får gulbrune nåle, der til sidst falder af; herved opstår der store, bare partier på grenene, og disse vil normalt ikke senere kunne udvikle nåle.

En særlig kategori af bladlus trænger om foråret ind i grenenes skud på *Picea abies* og er årsag til, at der på det pågældende sted udvikler sig en galleagtig opsvulmning. Hvis man skærer en sådan galle igennem, vil man opdage, at der findes en del hulrum, hvor lusene opholder sig. Det er kun naturligt, at deformationen forårsager en dårlig grenbygning, hvilket privatmennesker især har lejlighed til at konstatere, når de til sin tid skal købe deres juletræ.

I efterårstiden standser gallen sin vækst, tørrer ind og brunfarves (ved et flygtigt blik kan den minde om en kogle). Man ser en del små huller, igennem hvilke dyrene vandrer ud for at tilbringe resten af sæsonen frit fremme på andre nåletræarter, f. eks. lærk. Dette værtskifte gennemføres dog ikke altid. Ud over den nævnte skade vil kirkegårdsfolk også kunne iagttage, hvorledes det tidligere bladluseangreb har betydet kvalitetsforringelse, når grandækningsmaterialet kommer hjem.

85. Taksskjoldlus, i siderne har der været sprøjet.

Foto: S. p. F

86. Gran med tørre bladlusgaller.

87. Bladlus på sitkagran.

88. Gran med galler af bladlus.

Foto 86-88: M. H. D.

Spredte træk af gravmindernes historie

Johannes Tholle

2. Skibssætninger og andre bautasten.

Med rejsningen af *bautastenen* frembragte vore forfædre før kristendommens indførelse gravmæler af type, der dels materialemæssigt, dels af form kommer de sidste 2 århundreders gravmæleformer nær, og de er således af en helt anden art end oldtidshøjene, som vi omtalte s. 68-70 — i nogle tilfælde dog knyttet til sådanne, som f. ex. på Bornholm, hvor enkelte er rejst på røser.

Bautastenen er uden indskrift, og den er skik at rejste sten, der bare som en sten uden videre skulle være minde over henfarne slægter, har været vidt udbredt hos oldtidsfolk. I Danmark kendes de navnlig i 2 perioder, nemlig dels i bronzealderen og ældre jernalder, dels i vikingetiden.

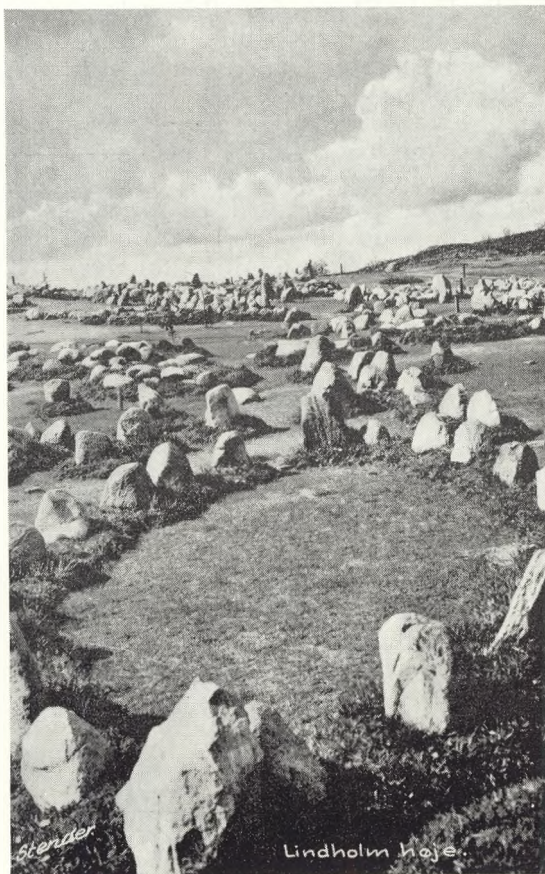
I den sidstnævnte periode er de ofte rejst i stedet for runesten. I Norden er skikken især udbredt i Norge og Sverige, hvor bautastenen findes enkeltvis eller i grupper, og at de her og der kan findes uden tilknytning til begravelser nævnes for en ordens skyld. I Danmark har skikken mest været udbredt på Bornholm, der ved sin beliggenhed kan have været formidler af tidens strømninger, og har jo også mere end det egentlige øvrige danske land været forsynet med netop de sten, der har kunnet vælges til brug i dette øjemed, men også andetsteds, f. ex. på grave i Lindholm Høje er der rejst bautastener.

Kendere hævder, at Bornholm skal have rummet i hvert fald 1000 bautastener, men af disse er der nu kun et fåtal (måske c. 300) tilbage. De fleste af disse er samlet i grupper. En enkelt runesten, der kaldes *Ørnestenen*, er (som før nævnt) rejst på en røse, og den står i Rønne skovplantning, og den største samling af bautastener er beliggende i Øster Marie sogn og er kaldt *Louisenlund*. Den består af 70 bautastener, der er samlet i en skovplantning. Flere af stenene er indtil 2,5 m høje, — det hele er fredet og har siden 1851 hørt under Jægerspris.

Bautastenerne kan foruden i de nævnte grupper også forekomme i særlige samlinger, der benævnes *skibssætninger*, fordi de ved deres placering i en spids-

94. Bautasten ved Gudhjem på Bornholm. Gartenkunst 1933.

95. Skibssætninger. Lindholm Høje ved Limfjorden. Stenders foto. Se også tekst og billeder VK. 18 side 79-81.

oval form og med særligt høje sten for og agter tydeligt bringer os skibsformen i tankerne. Ideen har da måske været at forme noget af en parallel til oldgrækerens *Charons Båd*, som skulle bære de døde over vandet til underverdenen, og typisk er det, at de fleste skibssætninger er placeret i nærheden af havet eller andre farbare vande. Indenfor den nævnte ramme af bautasten er der ofte fundet en grav (bådgrav).

Skikken var især almindelig i vikingetiden, men er i visse tilfælde dog også kendt fra bronzealderen. Sådanne skibssætninger findes i Norge, Sverige og Tyskland foruden i Danmark. Af de danske kan nævnes dem ved Gammel Lejre, på Langeland, i Skamby (Fyn), i Han herred, i Balle på Djursland, ved Hjarnø og Genner fjord, i Bække m. fl.; det største antal på et sted findes dog samlet i Lindholm Høje, hvor der (for en del år siden) blandt 400 grave var optalt ikke mindre end 162 skibssætninger. Ved Korshavn på Avernakø har *Acton Friis* (1943) noteret sig demoleringen af de såkaldte Høje Stene, der sikkert har rummet 3 eller 4 skibssætninger. Adskillige skibssætninger er i tidens løb gået til ved bortfjernelse af alle stenene eller nogle af dem, så konturerne ikke mere har kunnet skelnes, men der findes også nu og da nye, f. ex. nyligt en i Klebæk ved Kolding, og denne er oven i købet forsynet med en runesten, hvad ellers slet ikke er almindeligt. Denne skibssætning skal være Jyllands største.

(fortsættes.)

De stedsegrønne planter på vore grave

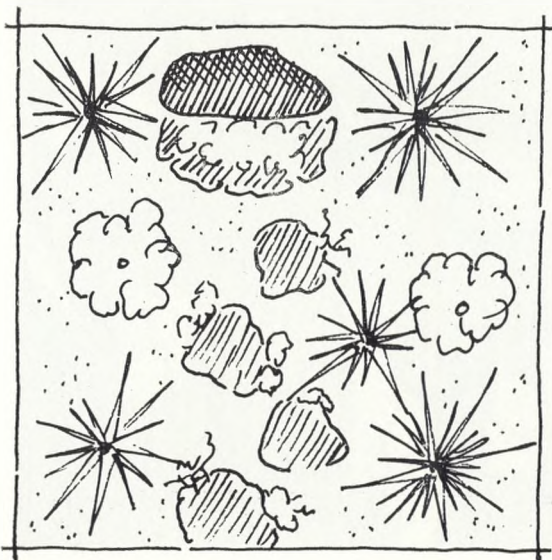
Kirkegårdsinspektør Poul W. Olsen

Det kan ikke undre, at brugen af stedsegrønne planter ved tilplantningen af gravsteder er så stor, som tilfældet er. Fordelene ved den er mange. Man har grønt på graven hele året rundt, i modsætning til de grave hvor der f. eks. er plantet roser.

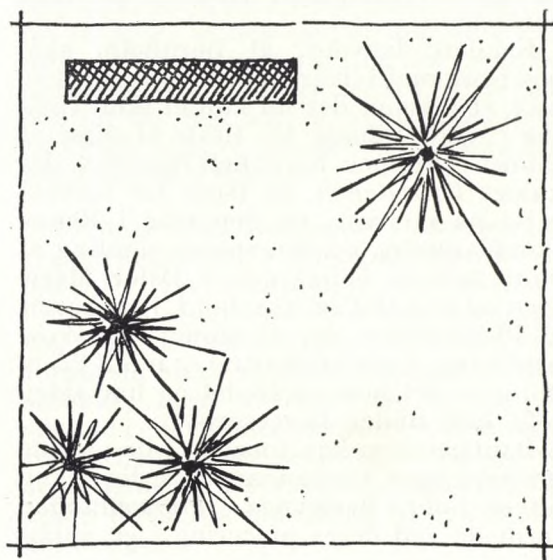
Af stedsegrønne dværgtræer, som finder anvendelse, er der en mangfoldighed, som dog ikke alle er lige vel egnede. Den langsomme vækst hos dværgformerne gør, at en del af dem ofte kan forblive på deres voxepads i en halv snes år, alt efter de stedlige vækstforhold. De kræver ikke megen pasning — heller ikke med hensyn til beskæring, som mange af dem i øvrigt slet ikke tåler. Dette forhold passer i reglen gravstedsejeren udmærket, idet planter som stiller store krav til beskæring, hyppig omplantning eller fornyelse ikke er yndede. De lave stedsegrønne kan, når de bliver for store på stedet, let udskiftes, da rodnettets ikke er overvældende stort. Sidst kan nævnes, at det er relativt få sygdomme, som hjem søger dem, og at de klarer sig uden det næringstilskud, som de ellers faktisk burde have et par gange i sommerens løb.

Moden for anlæg af vore dages gravsteder følger stadig den for snart mange år

96. Gravstedstype, der er ved at forsvinde.

97. Gravmælet er forsat for gravmidten.

Spredte træk af gravmindernes historie

Johannes Tholle

(fortsat fra side 78)

106. Dommarering
på Utricehamn
kirkegård, Sverige.

Foto: J. Th. 1946.

Sveriges største skibssætning skal være den i Kåsehoved ved Østersøen, som er 67 meter lang. Den er også Skandinaviens største og rummer 58 sten. Havde den ved Gammel Lejre haft sine sten i behold i større udstrækning, havde denne danske været Skandinaviens største.

Også den ene af de ved Kong Amunds Høg (nær Vesterås) beliggende skibssætninger er af imponerende længde og højde på stenene (se fig. 108-9). En nærstående runesten fortæller, at alle disse stene er rejst af *Folkvid* til minde om *Amunds* bror. En skibssætning af ganske særlig art er den, som er udgravet i en bronzealderhøj i Lugnaro i Halland og stadig ligger

derinde. Den er 88×2 m, og gravkammeret er 16 m i diameter.

Nogen større samling af skibssætninger end den, der hidtil er gravet ud ved Lindholm Høje ved Limfjorden, kendes til videre ikke, og bliver der her muligheder for endnu videre udgravninger under det dækkede flyvesand, kan det jo tænkes, at der kommer endnu flere og endnu ældre og endnu interessantere ting frem. Om Lindholm Høje har museumsinspektør *Holger Ramskov* fortalt i VK. 18 s. 79-81 og de interesserede, som måtte ønske at læse yderligere, henvises til „Nationalmuseets Arbejdsmark“ 1954, ligesom man i sammes årg. 1937 kan læse om gravskikkene i hine tider og i bronzealderen (ved *H. C. Broholm*).

Ved Hunn i Borge (Østfold) i Norge findes en samling runde stensætninger (se fig. 107), der kan dateres til omkr. ældre stenalder, og andre norske fortidsminder af samme type skriver sig fra c. 100—600 e. Kr. Alle indeholder sparsomt udstyrede brandgrave og har ikke noget med skibssætninger at gøre. Der findes tilsvarende cirkulære i Sverige (se

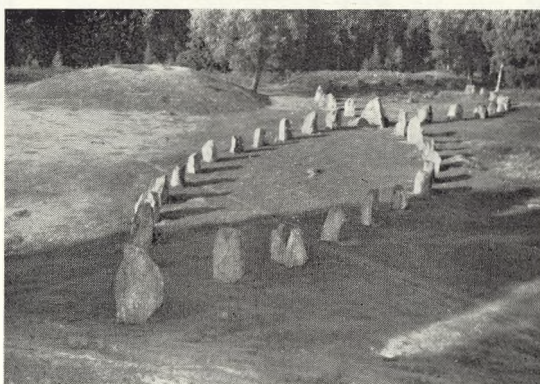

107. Felt med runde
stensætninger
(underrestaurering)
i Hunn, Borge.
Østfold, Norge.
Universitetets
oldsakssamling,
Oslo.

fig. 106 fra Ulricehamn) samt i Nord-Tyskland og det nordlige Polen. Disse kaldes i Sverige dommareringe, og tilsvarende kendes vistnok ikke i Danmark.

At stå overfor disse særprægede, ejendommelige eksempler på gravmæler er ganske betagende, — måske betages man ikke mest af det store antal (som i Lindholm Høje), fordi indtrykket af det enkelte skibsmotiv forflygtiges i massen, — men står man overfor et af de vel vedligeholdte anlæg af en vis dimension, og har man som basis for de grå sten den grønne, velplejede græsbund, og føler man det hele omsluttet af de grønne skoves murmasser eller landskabets konturer, — med stenenes årmillioner og menneskenes virke for århundreder eller tusind år siden, — så fyldes man både af respekt og ærbødighed og kommer til at tænke sig hensat i en kirke af den ordensgrad, som man kalder katedraler.

108—09.
Skibssætningen
Kong Amunds Høj
nær Vesterås,
Sverige.

Foto: J. Th. 1946.

I anledning af et nyt kapel-krematorium

Kirkegårdsinspektør, cand. hort. Hans Rønø

Danmarks 26. krematorium blev taget i brug i begyndelsen af april måned 1961. Det ligger i Roskilde og har kostet ca. 1,1 million kroner at opføre. Roskilde Kommune har ydet 470.000 kroner i direkte tilskud, kirkeligningen 130.000 kroner over tre år, medens restbeløbet er dækket ved langfristede lån i lokale banker.

Man valgte at lægge det nye kapel-krematorium på det gamle kapels plads, altså nær hovedindgangen. For en overfladisk betragtning kan dette synes forkert, men en central placering på kirkegården er i virkeligheden kun til ulempe for såvel publikum som kirkegården, idet det må huskes, at følget ved en bisættelse i modsætning til ved en jordefærd ikke kommer på kirkegården, idet højtideligheden afsluttes i kapelsalen. At lægge kappellet så nær indgangen som muligt er derfor hensynsfuldt overfor publikum, samtidig med at kirkegården fredes, idet den uro, som en uafsladelig bil- og budcykeltrafik med blomster og kranse gen-

nem den halve kirkegård uundgåelig skaber, helt undgås.

Det nye kapel-krematoriums data kan aflæses på hosstående gengivelse af det kaligraferede dokument, der indmuredes på indvielsesdagen, og gentages derfor ikke her (se fig. 115).

I det følgende skal fremsættes nogle betragtninger, som forfatteren har gjort sig i anledning af dette byggeri i særdeleshed og krematorier i almindelighed. Mest nærliggende er spørgsmålet: Hvorledes skal et kapel-krematorium se ud?

Lad os først se på Roskildes. Det er som al god nutidig arkitektur bygget „indefra“ og er tilgængeligt i alle detailler for enhver, for det har intet at skjule. Hvert enkelt rum i bygningen har sin arkitektoniske holdning og sin vægt i helheden, også brændingsrummet, der ikke, som det ofte ses, er gemt væk i en kælder eller isoleret i en teknisk sidefløj som mindre værdigt, men tværtimod er indarbejdet i et helhedssyn, der bærer vidnesbyrd om

skabe een udstilling af gravmæler og een af kirkegårdsanlæg, men at koordinere dette så det virkede som en kirkegård i funktion.

En del af den gamle kirkegård er derfor delt op i gravkvarterer, ikke gravgårde, da der ikke er skabt en samlende ramme om de enkelte gravgrupper. Gravfelterne er anbragt med gravmælerne ensrettede som på vore gl. landsbykirkegårde med retning øst—vest, og på arealet er udlagt 250 gravsteder af forskellig størrelse.

Helhedsvirkningen er blevet meget egal, selvom der ikke er højdebegrænsning hverken maksimum el. minimum og ca. 20% af gravstenene er liggesten. Trods uligheder i højde, form og struktur klæder gravminderne hinanden, hvilket tydeligt fremgår af billederne. Hvert gravmæle virker stærkt i sig selv, måske stærkest alene, især de særprægede og meget smukke korsformer, et iøvrigt alt for lidt brugt motiv på vore egne kirkegårde; her træffer man sjældent et smukt forarbejdet kors.

Selv om adskillelsen af de enkelte gravrækker med hække eller anden beplantning er udeladt (eller måske netop derfor) er helhedsvirkningen god. Men, og der er et stort men, man må ikke glemme at alle gravmælerne er udvalgte og hvert enkelt er et personligt udformet hele. Omset til den virkelige kirkegård ville man sikkert aldrig kunne få et så stort kunst-

118. Stenmaterialer af mange slags i brug på særudstillingen »Friedhof und Grabmal«, Stuttgart 1961.

Foto: Helga Wilde.

nerisk opbud af gravmæler og sjældent så ideelle omgivelser med de mange højtstræbende træstammer, der samtidig lige som hæver gravstenene og gør dem mindre bombastiske. Der vil i virkeligheden kun fremkomme enkelte kunstnerisk forsvarelige gravmæler, som nemt vil drukne i mængden af dårlige eller mindre dårlige standardsten og så vil resultatet blive et ganske andet, et resultat vi kender fra vore egne kirkegårde.

Men derfor er ideen lige rigtig; samarbejde mellem alle interesserede instanser på kirkegården skulle kunne give et godt resultat, men som altid glemmer man let at ta' misteltenen i ed, nemlig lejerens af gravstedet, der ikke kan have den samme forudsætning for forståelse af det enkelte gravmæle og gravsteds betydning for helheden.

Spredte træk af gravmindernes historie

Johannes Tholle

3. Runer ristes i sten.

Længe før runer ristedes over døde, var de brugt på anden vis, og i Danmark findes de ældste runer kun på løse genstande, — velkendt er det, at det var runer der fortalte om, hvem der havde skabt guldhornene fra Gallehus i Sønderjylland. Runeskriftsproget bredte sig over hele Norden og fandt vej til England (vestligst til øen Man), og det var vistnok i Norge, man begyndte skikken at forsyne mindesmærker med runetexte. Man har her fundet over et halvt hundre-

de indskrifter fra den ældre runerække, og den på fig. 120 avbildede runesten, der nu står indenfor Oddernes kirkegårds

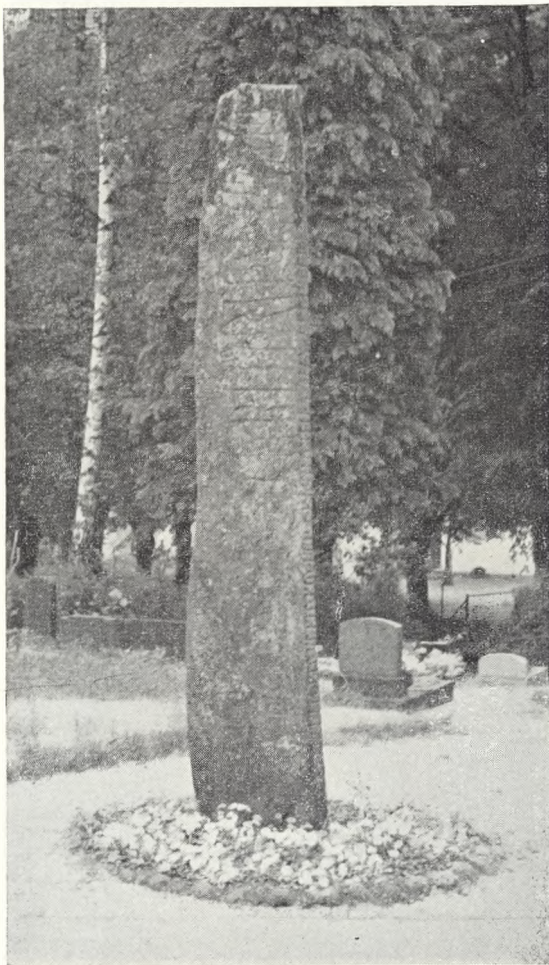
119. Fire runesten og (længst th.) en senmiddelalderlig gravsten på Vestermarie kirkegård, Bornholm.

Foto: J. Th. 1937.

område (jevnf. VK 19 s. 42), er en af Norges prægtigste.

Denne runesten stod i sin tid lige udenfor kirkegårdens grænse, og den beretter, at en gudsøn af kong *Olaf den Hellige* byggede denne kirke på sin odel. Det er altså ikke nogen gravsten, men tages efter sin nuværende placering siden 1890 indenfor kirkegårdens viede område med i vore spredte træk af gravmindernes historie. En beskrivelse af den findes i „Norges indskrifter med yngre runer“, bind III s. 73 ff.

I Danmark var det først fra tiden omkring år 800 (vikingetiden), at der begyndes på at rejse runesten til minde om de døde, og der findes omkring 200 sådanne, forholdsvis flest på Bornholm. Det hænder (omend der kan gå sne af år imellem) at der gøres nye fund, f. ex. 1950 i Asmild klosterkirke, indmuret i

120. Bautasten med runer på Oddernes kirkegård i Kristiansand (Norge) fra c. år 1000.

Foto: Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

tårnets frådsten og med den korte og klare indskrift: Torgod satte stenen efter Busa, datter af Tjodulfs søn.

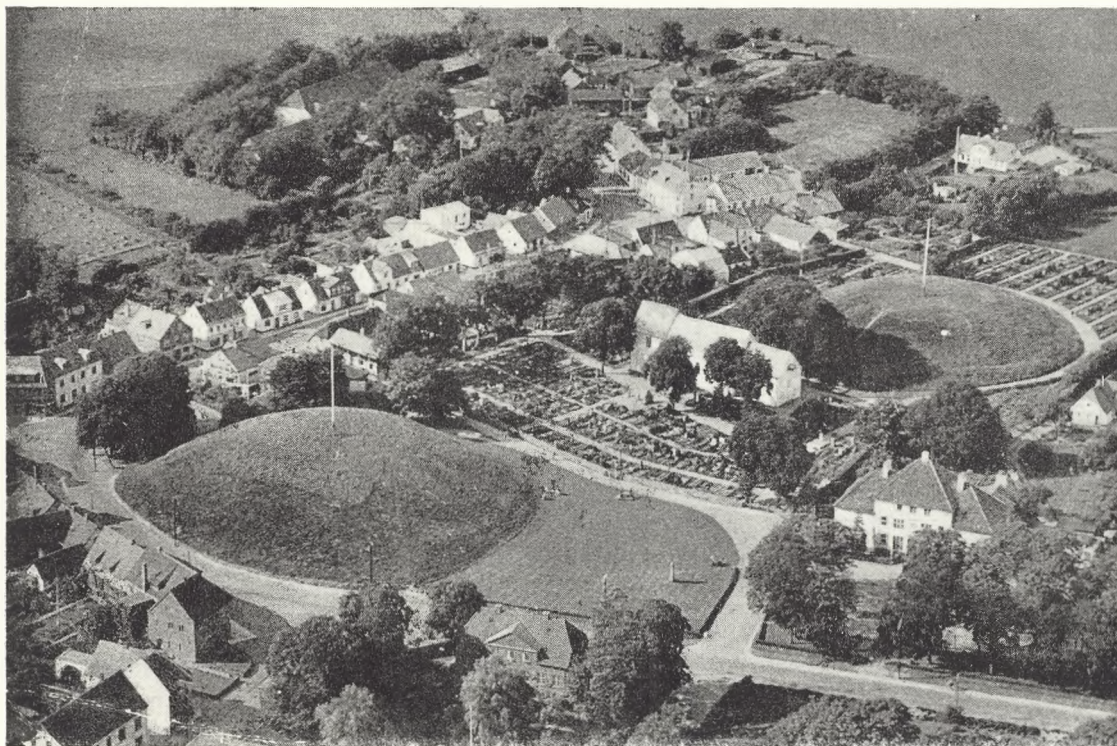
Sådan taler de ristede runer deres knappe, men nøgterne og alvorlige sprog og melder både om levende og døde, som også på en af de ældste fra tidlig vikingetid i Gørlev: Thjodvi rejste denne sten efter Odinkar, — er det end både en hyldest til den døde og til den, der rejste stenen, og kan det end synes noget stereotyp, er det dog væsentligt mere talende og berettende end vore dages indskrifter, der blot har ordene: Mor, Far, Lille Søster, — osv.

At runeristerne foruden sprogsans, historisk og praktisk sans også har haft dekorativ sans, ses tydeligt af den akkurate, hvormed runerne er placeret i et smukt forløb, lodret og pænt, parallelt løbende, sirligt og nydeligt. Med det værktøj som vi må tænke os, at de har haft til rådighed, må resultatet siges at være blevet strålende. Og så har de haft et godt blik for de ting, de arbejdede i, selve stenen. Skriften er således gerne placeret med overordentlig fin hensyntagen til og udnyttelse af stenens form og flader samt dens andre muligheder — dette er noget som yderligere er blevet udviklet i runernes senere perioder.

Der kendes fra Sverige c. 2000 runesten. Landets mærkeligste runemindesmærke er den såkaldte *Röksten* ved Rök kirke i Vestre Öster-Götland. Den blev fundet i 1843, er af granit, næsten 4 m høj, deraf 2,5 m over jorden. Den indeholder ikke mindre end 800 runetegn, som ikke blot er ristet på dens 4 sider, men også på dens top. Indskriftens tydning er gjort forskelligt, og foruden den almindelige indskriftsformel om, at Varin ristede disse runer efter sin døde søn Vämod, bevæger den sig i digteriske antydninger, som muligvis har kunnet forstås af samtiden, men ikke forstås af nutiden. Den menes at stamme fra c. år 850. For at beskytte den imod vind og vejr er der efter fornordiske motiver rejst en slags baldakin over den (se fig. 121).

Om stenen kan iøvrigt læses hos *O. V. Friesen* (*Rökstenen* 1920) og i „Arkiv för nord. filologi“ 37 (1921).

Om Jellingstenen og andre runesten ses i næste afsnit af nærværende. —

Spredte træk af gravmindernes historie

Johannes Tholle

4. I runernes og korsets tegn.

Arkæologer og filologer skelner mellem flere tidsavsnit fra runeperioden, navnlig karakteriseret ved sproget; i den første periode (år 200—750) var det urnordisk, og i den anden (c. 750—1050, vikingetiden) var det olddansk, og indenfor disse perioder kender man flere alfabeter.

Fra den ældste periode kendes 4 runestene, som imidlertid alle findes i Blekinge, der dengang hørte til Danmark. Den anden periode er vikingetiden, hvorfra der kendes c. 175, og det er runestenenes blomstringsperiode, også benævnt efter sine fornemste mindesmærker: Jellingestene. Fra den tredje periode kendes c. 45 og fra den fjerde, som er fra middelalderen, kendes 14, der hovedsagelig er kristelige ligsten med runeindskrifter.

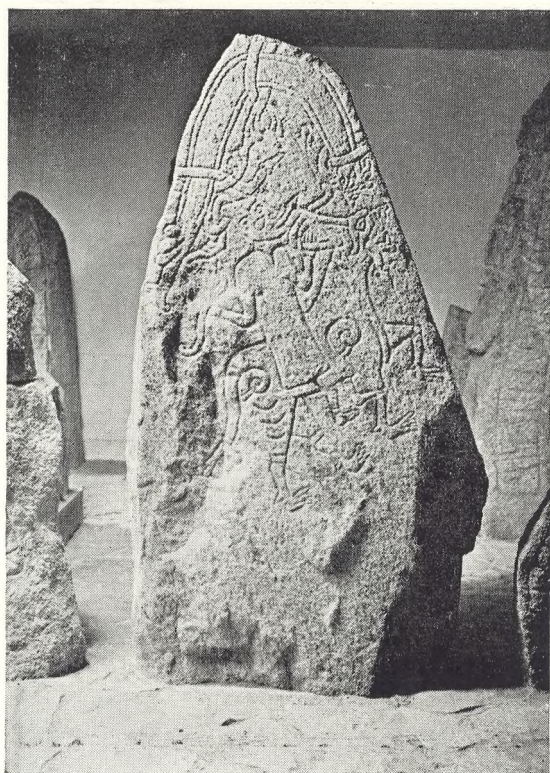
Til den talmæssige karakteristik om blomstringstiden må føjes den dekorative. I den nævnte periode fostredes Danmarks oldtids største for os bevarede skulpturværk, nemlig kong *Harald Blaa-*

tands sejrsmonument, den store jellingsten, der sammen med den mindre pryder Jellingkirkegården i Jylland. — Her brydes kristendom og runeskrift i nordisk ånd med de gennem vikingefærd modtagne impulser fra riger hinsides havene. Sejrsmonumentet er også gravminde, og den stolteste og mest imponerende sten i miles omkreds er fundet til at tjene det vigtige formål og giver os det ældste Kristusbillede i Norden. Professor *Johannes Brøndsted* siger om dette mindesmærke, at „En mægtig prægtig Istidsblok blev udvalgt af Kunstneren. Paa Bredsidan satte han Indskriften — mod nordisk Skik i vandret løbende Baand — som et for Evigheden indmejslet kæmpe stort Diplom. Paa de to Smalsider, der mødtes under en stump Vinkel, indristede han i samme lave Relief først den glubende slangebøvingende Løve med højt løftet akanthusprydet Hale, med Nakketop og bladformet Tunge; herunder Indskriftens Ord: *og Norge*. Derefter på modsvarende Smalside den korsfæstede Frelser med Glorie om Hovedet, klædt i kort

— 125 —
Jelling

126. Runesten
med korsmotiv.
Uppsala.

Foto: Forf.

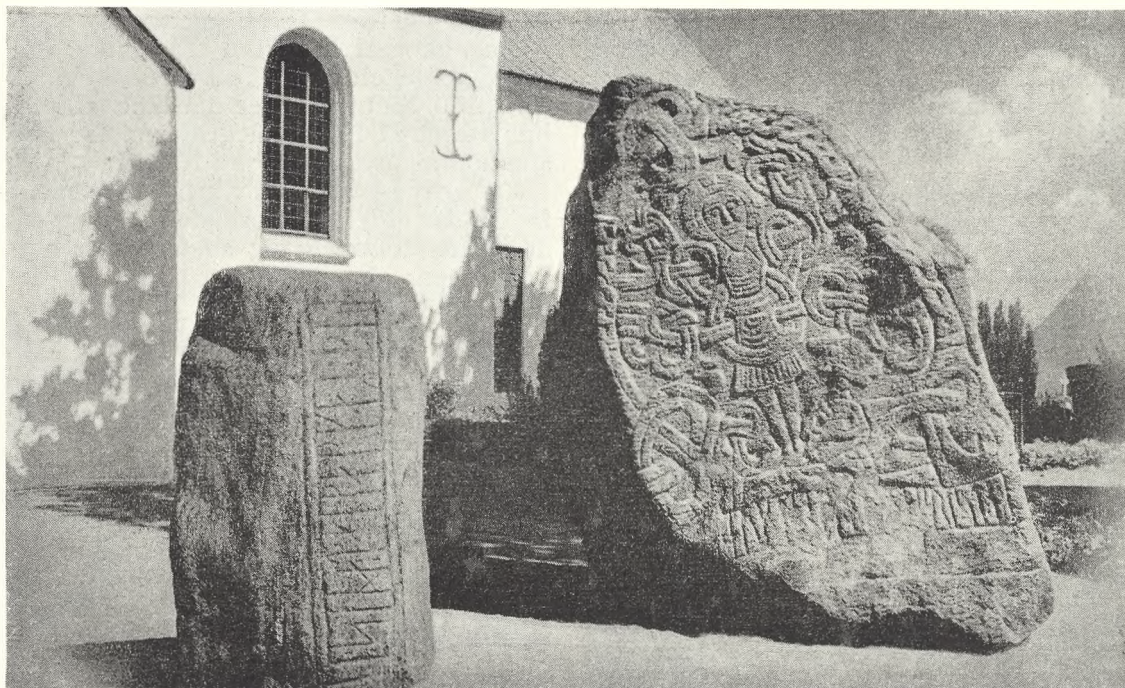
127. Hunnestads-
sten. Lund.

Lændeskørt og med udbredte Arme, omvundet af Slyngninger og Baand, men uden selve Korset; herunder Indskriftens Slutord: *og gjorde Danerne kristne . . . .* Den store Jellingsten har i sig selv, for den modtog Udsmykningen, været magtfuld i sin kubiske Vælde, og Kunstneren har med Styrke og Held løst sit Problem: ikke med sin Indskrift og sine Billeder at svække Stenens Kraft. Det kan antages, at Farver har været anvendt til Fremhævelse af Baandslyng og Figurer. . . . Er Jellingstenen gjort af en nordisk Mester? . . . . Der kan kun skønnes herom. En fremmed vilde næppe med saadan Sikkerhed have mestret den specielt nordiske, lunefulde og dog i Stilen saa sikre Baandslyng, Billedmotiv leder Tanken hen paa angelsaksisk og irsk Kunst, selv om det er hævdet, at Løvefigurer lader sig naturligt forklare ved Antagelse af orientalsk Paavirkning. Det rimeligste Svar bliver nok dette: Jellingstenens Mester har været en nordisk Kunstner, bevandret i og befrugtet af de britiske Øers Kunstverden. Kan man altsaa ikke paavise Jellingmesterens Haand noget andet Sted, saa er til Gengæld det af ham anvendte dekorative Motiv, den store Dyrefigur, ikke tilsvarende unikt. Det optræder i forskellig Variation rundt om i Norden i sen Vikingetid. Mest kendt er vel „Løven“ paa den skaanske Tullstorpsten . . . .“.

Texten på de to Jellingsten fortjener at „ristes“ også her; på den lille står: Kong Gorm gjorde disse kumler efter Thyre sin kone, Danmarks bod. På den store: Kong Harald bød gøre disse kumler efter Gorm, sin fader og efter Thyre sin moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark, og Norge, og gjorde Danerne kristne.

Desværre er vi af forståelige årsager avskåret fra at kende det nøjagtige årtal for rejsning af disse imponerende gravminder; kendere mener dog, at indskrifterne kan tidsfæstes til c. år 935 for den mindre og c. 985 for den store.

Jellingstenene er imidlertid ikke alene gravmæler, men i sammenhæng med de 2 kuplede høje at betragte som en samlet helligdom, — ikke bare en begravelse, selvom det er kongelige personer, der er begravet. Og til de kuplede høje føjer sig rækker af bautasten, der tilsammen danner en mytisk figur af et af da-

tidens Vi-er. Det er navnlig den for kort tid siden avdøde arkæolog og forsker, arkitekten *Einar Dyggve*, som har undersøgt forholdene og bl. a. gennem en i fyrrerne bekostet udgravning af den ene af højene, skildret i *Arkitekten* 1956 s. 21. Og der har været planer om en fritlægning af højene gennem en flytning af bebyggelsen, noget som bl. a. avdøde statsminister *Hans Hedtoft* gik stærkt ind for, uden at han dog nåede at se sagens løsning.

Et andet særpræget runemindesmærke er *Hunnestadsmonumentet* fra en trakt nær Ystad i Sverige, og dette hævdes at have kunnet konkurrere med Jellingstenene. Det bestod oprindeligt af 8 sten og avtegnedes i 1643 af *Ole Worm*. Pladsen eksisterer nu ikke mere. De tre af stenene er dog bevaret til vore dage og har efter skiftende skæbne fundet sin plads ved indgangen til „Kulturen“ i Lund. To af stenene har runer, og på den ene, som desuden bærer ristning af en øxebærende mand, lyder indskriften: *Esbern og Tomme de satte denne sten efter Gunna Hånds sønner Ro og Legfred, — og på denne sten er ristet et kors.*

Den her afbildede sten (fig. 127) er den bedst bevarede og fremstiller en som rider og menes at kunne henføres til heksen *Hyrrokin* i Eddaerne, som af guderne

var udset til at hjælpe til ved søsætning af *Balders* ligskib. Hunnestadsmonumentet menes at stamme fra omkr. år 1000, og stenens største højde er 1,5 m. Om monumentet læses iøvrigt i *Curt Wallin: Gravskick och gravtraditioner i sydöstra Skåne* (1951), *M. Rydbeck: Skånes stensmästare före 1200* (1936) m. fl. st.

Af andre svenske runesten skal her nævnes den på fig. 126 afbildede med korsmotiver. Den indgik tidligere i det gamle stensmurede alter i Gamla Uppsala kirke. I 1956 toges den bort og er senere indsat i absidens sydvæg i samme kirke. Den menes at stamme fra c. 950. Indskriften er ret ufuldstændig, men turde sige sådan noget som: *Sigved reste stenna. Englandsfararen, efter Vitarv, fader sin sjæl.*

Om andre svenske runesten fortælles der i senere artikler.

I den tredje runeperiode uddøde runestensmetoden i Danmark undtagen på Bornholm, hvortil den først indførtes i denne periode fra Sverige. Bornholm har bevaret c. 40 runesten, indskriften på stenene er her ofte suppleret med en bøn for den dodes sjæl. — I denne tredje periode får runestenen sin blomstrings-tid i Sverige, hvor der er noteret mellem 3 og 4 tusind sten. — I den fjerde runestensperiode, som regnes fra c. år

1100 til 1350 (middelalder) er den rejste runestensmode totalt uddøet; kristendommen havde da fæstet rod i Danmark, og hovedmassen af runeindskrifter anbragtes nu på ligsten og kirkelige genstande.

Til de seneste tider kan gravmælekunstnere hente impulser fra runestene, både i det ganske enkle at rejse en natursten over graven og dette i naturstens overflade at indføje det, der skal fortælle og minde os om den hedengangne. At dette i vor tid er gjort med smidighed, er kendt, og at det også er gjort uheldigt, får erkendes. Runestenenes alder og værdighed lider dog ikke under, at de er dårligt eftergjort, og deres fortættede tale fra kirkegårde, våbenhuse og grønne høje giver liv på de pletter i nordiske riger, hvor de står til sene tider.

Mens man fra Sverige kender flere af de kunstnere ved navn, som gjorde runesten, kendes ingen navngivne i Danmark. Disse sidste forbliver (i hvert fald indtil videre) som ukendte, men særdeles agtede forfædre for senere tiders gravmælekunst.

Overfor anvendelse af runeskrift stod den første gejstlighed i og for sig ikke fjendtlig, siger dr. C. W. Westrup i sit skrift *Danske Gravmæler*, der er udsendt som særtryk af artikler i *Vore Kirkegårde*. Derfor kan man have runesten, der er viet til *Thor*, ligeså godt som senere gravmæler, hvor der bedes en bøn for den avdødes sjæl, og det er allerede anført, at den korsfæstede frelser er indhugget i den store Jellingsten, hvor man vistnok finder den ældste nordiske fremstilling af Kristus uden kors, men med udbredte arme, altså ligesom korsfæstet.

Korset har iøvrigt været brugt i førkristen tid på (eller som) gravmæle. Stenkors er kendt fra udgravninger på Kreta fra flere hundrede år før Kr., og fra Tyskland kendes bl. a. et førkristeligt stenkors med en menneskelig figur på, der bringer ligheden med den korsfæstede nær, uden at det har haft eller har kunnet have noget dermed at gøre. At to streger, der krydser hinanden (i dekorativt øjemed) danner et kors, er uomtvisteligt, uden at der derfor behøver at være tale om et kristent kors, og på samme måde vides det, at kors i mange tilfælde, længe inden kristendommens indførelse har været anvendt i profylaktisk

hensigt, altså som forebyggende, og overfor gengangeri har man taget visse forskellige forholdsregler, som det siden ses i afsnit 5. Så umuligt er det ikke, at kors har været at finde på gravene, før kristendommens indførelse i Norden.

For gravmælerne blev kristendommens indførelse aldeles avgørende især derved, at kristendommen tog afstand fra højlægningen; al jordfæstelse i „høj og heden jord“ skulle avskaffes. Man samlede de døde omkring kirken, der ofte selv lå på en høj eller et højt punkt i terrainet, men tankegang og praxis forbød i sig selv, at der her udførtes højlægning på „gammeldags“ maner.

Og dog kan man ikke se bort fra, at for den jævne mand og kvinde (almuen), som ikke havde mulighed for i materialer at rejse et minde, har det stået som noget af værdi for erindringen og mindet om den avdøde, at der over graven hvælvedes en kulle; kendere vil vide, at denne kulle på sin vis kan føres tilbage til romernes tumba og er videreført i sarkofagen, den stivnede kulle; og fil. dr. *Sune Ambrosiani* fremsætter den anskuelse, at netop gravkullen for almuesmanden blev det, som man behøvede og ønskede.

Når vor tid også her og der i nordiske lande har bibeholdt „højen“ (kullen) over graven, kan dette ha lignende årsager, men kan også ske mere ud fra den rent praktiske ting, at der er blevet noget jord tilovers fra gravkastningen, og at det er den letteste måde at anbringe det på. At bautastene med kristendommen ikke strax blev til liggesten, ved vi — det måtte ha sin tid, og som foran nævnt holdt Bornholm længst ud. Men avløst blev dog skikken. —

Ny Kungl. förordning angående begravningsplatser, gravsättning, eldbegängelse

H. Claesson

(fortsat fra s. 96)

Ej håller är det vanligt att prästerna vägrar vara närvarande vid gravsättning av en urna (enstaka fall av vägran har förekommit). Däremot kan de vägra att